

Koronavirüs Sonrası Dünya - Mustafa Aydın

Yeni tip koronavirüsün (Covid-19) uluslararası gündemde yerini almasından bu yana salgının küresel etkileri üzerine çok sayıda fikir yazısına maruz kaldık. Bunların arasında özellikle, ele aldıkları konunun uzmanı olmayan amatör uluslararası ilişkilerciler tarafından kalem alınan büyük bir kısmı, hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmayacağını, dünya ekonomik ve siyasal sisteminin hızla değişeceğini, siyaseten otoriter rejimlerin sayı ve etkinliğinin artacağını, ekonomik açıdan küreselleşmenin ve neoliberal kapitalizmin sonunun geldiğini, uluslararası ilişkilerde de önemli güç kaymalarının yaşanacağını iddia ediyorlar.

Henüz virüsün ortaya çıkardığı salgının ne kadar süreceğini bilmiyoruz. Tekrarlama veya uzun süreli hale gelme ihtimali halen güçlü gözüküyor. Küresel etkileri ise çok değişken. Geline noktada virüsün ilk tespit edildiği günlerde,

hatta haftalarda, ortaya koyulan veriler dahi sorgulanıyor, bunlara dayalı önkabuller değişiyor. Tüm dünyada doğru bilinenlerin ve alışkanlıkların alt üst olduğu böyle bir ortamda “büyük” analizler üretmek, hele de sistemsel değişimler konusunda kesin sonuçlara varmak için erken olduğu ortada.

Yine de isteyen herkes şimdiden birtakım tespitlerde bulunabilir tabii. Fakat bunlardan yola çıkarak, her şey bu kadar değişken iken, bugün yaptığımız ön tespitlerin salgının büyük ölçüde devam edeceğinin anlaşıldığı önümüzdeki aylarda değişmeyeceği varsayımından hareketle, gelecek projeksiyonları yapmak büyük ölçüde yanıltıcı olacaktır.

Ayrıca, hızı, yaygınlığı ve etkisi anlamında salgını öngörememiş kişilerin, kurumların, devletlerin ve hatta dünyanın salgın sonrasını öngörmede daha başarılı olacaklarını varsaymak için hiçbir nedenimiz yok. Üstelik, sağduyulu bir okumayla halihazırda tespit edilebilen trendlerin neredeyse tamamı bize ikilemler sunuyor.

Otoriter rejim mi, liberal demokrasi mi?

İlk bakışta, Çin örneğinden yola çıkarak, otoriter rejimlerin salgına daha hızlı, sert ve kapsamlı önlemlerle karşılık vererek başarılı oldukları izlenimi uyandıysa da bu görüş kısa sürede yerini önemli olanın rejim türünden ziyade, rejimin etkinliği ve becerisi olduğu anlayışına bıraktı. Üstelik genel olarak şu ana kadar salgınla daha başarılı mücadele ettikleri gözlenen devletlere (Almanya, Japonya, Yeni Zelanda, Danimarka vb.) bakıldığında üç ortak özellik öne çıkıyor: demokrasi ile yönetiliyorlar, şeffaf bilgilendirme ile halkta güven uyandırıyorlar, gelişmiş ekonomileri ve planlama becerileri var.

Öte yandan, otoriter refleksle yapılan hızlı müdahaleler kısa dönemde başarılı gibi gözüksüyse de, paylaşılan bilginin doğruluğuna güvenilememesi ve salgının dünyaya yayılarak uzamasından sonra veriye dayalı analizler bu başarı öyküsünü hızla yıprattı.

Öte yandan, otoriter refleksle yapılan hızlı müdahaleler kısa dönemde başarılı gibi gözüktüyse de, paylaşılan bilginin doğruluğuna güvenilememesi ve salgının dünyaya yayılarak uzamasından sonra veriye dayalı analizler bu başarı öyküsünü hızla yıprattı. Gelineen noktada salgınından dolayı ölenlerin sayısını kasti olarak az gösterdiği iddia edilen Çin'in virüsün çıkış yeri Wuhan'daki ölü sayısını 17 Nisan'da [%50 oranında revize ederek artırması](#), bu yıpranmayı daha da artıracak bir gelişme.

Fakat, buradan liberal demokrasi ile yönetilmenin bu tür bir salgınla başarılı mücadelede esas kriter olduğu sonucu çıkmaz. Büyük beceriksizlik örnekleri olarak, popülizm kışkıracındaki ABD ve İngiltere gözler önünde duruyor. Net olan, planlama becerisi yüksek yönetimlerin, tüm diğer krizlerde olduğu gibi, bu salgınla mücadelede de başarılı oldukları. Zira, dünyanın tamamı bu krize hazırlıksız yakalandı. Dolayısıyla herkes hasar görecek. Krizden daha az hasarla çıkacak olanlar ise, hızla toparlanıp, bilimsel veriler ışığında planlama yapan ve şeffaf yönetimle halk desteğini sağlayarak, planın gereklerini net bir şekilde yerine getirenler olacaklar.

Yine de, liberal olsun otoriter olsun, tüm ülkelerde ortak bir gelişme olarak, güvenlikleri ve varlıkları söz konusu olduğunda vatandaşların özgürlüklerinden devlet lehine vaz geçmeye hazır oldukları da ortaya çıktı. Hatta pek çok ülkede vatandaşlar sokağa çıkma dahil daha sert önlemler talep ederken, ülkelerin uzun dönemde ekonomik, sosyal ve siyasal sürdürülebilirliklerinden endişe eden hükümetlerin daha yumuşak tedbirlerle yetinmeye çalıştıklarını da görüyoruz. Tabii bu gözlem, Macaristan örneğinde olduğu gibi, mevcut olağanüstü şartları fırsat bilerek güç devşirmeye yönelen rejim örneklerinin varlığını yadsımıyor. Burada önemli olan bireylerin, güvenliklerini yakın tehdit altında hissettiklerinde özgürlük-güvenlik dengesinde geçici de olsa kayba razı oldukları tespiti. Bunun ne kadar süreceği bir rızaya tekabül ettiğini ise şu anda bilemiyoruz. Benzer şekilde, bu rızadan faydalanarak güç devşiren "devlet" aygıtı ile bireylerin salgın sonrası özgürlük taleplerinin ne kadar hızlı çatışma içine gireceğini kestirmek de kolay değil.

Kriz sonrası dönüşümleri düşünürken, nasıl ki salgın döneminde ortamın

şartlarına uyum sağlayarak hızlı ve etkin karşılık verebilen devletler öne çıkıyorsa, kriz sonrasında da ortaya çıkacak yeni şartlara hızla uyum sağlayarak, bu sefer vatandaşlarının kriz sonrası ihtiyaçlarına en etkin şekilde karşılık verebilen devlet/yönetimlerin öne çıkacağını hatırlamalıyız. Bugün için her ne nedenle olursa olsun baskılanmış özgürlük ortamını kabullenmiş/kabullenmek zorunda kalmış bireylerin, kriz sonrasında daha çok özgürlük ve hak talep edeceklerine şüphe yoktur. Bu nedenle, bugünkü ortama bakarak otoriter devlet/rejim modelinin kriz sonrasında da hâkim unsur olacağını söylemek doğru olmayacaktır. Şu anda genel kabul gören daha devletçi, daha merkezi ve gerektiğinde ceberrut önlemler alabilen devlet modelini, kriz sonrasında hızla daha özgürlükçü, daha rekabetçi ve daha katılımcı bir modele dönüştürebilen devletlerin kazançlı çıkma ihtimalleri daha yüksek.

Düzenleyici devlet mi, müdahaleci devlet mi?

2008 dünya finansal krizinin ardından da gördüğümüz üzere, devletin iyice küçüldüğü ve ekonomiye müdahalesinin neredeyse tamamen ortadan kalktığı küresel finansal kapitalizmin ortaya çıkarttığı sosyal maliyetler ve önlenemez ekonomik krizler nedeniyle, bireyler artık ekonominin işleyişinde devletin düzenleyici rolünü görmek istiyorlar. Fakat bunun, devletin, doğrudan ekonominin işleyişine müdahale edecek ve normal işleyişini değiştirecek şekilde kurgulandığı model olmadığını da son on yılda gördük. Diğer bir ifadeyle, “düzenleyici devlet” anlayışı genel kabul görürken, “tekelci devlet” anlayışı yine genel olarak reddediliyor.

Ekonomik açıdan, bu salgının dünya çapında büyük bir maliyeti olacağını artık biliyoruz. Bu krizden dünya nüfusunun büyük çoğunluğu biraz daha yoksullaşmış ve daha fazla borçlu olarak çıkacak. Belirli sektörlerde büyük gelir kayıpları yaşanacak. Salgın süreci uzarsa küresel düzeyde bir ekonomik durgunlukla birlikte gelecek yoğun bir finansal krizin gelişme olasılığı da yüksek.

Öte yandan, salgın vesilesiyle küresel düzeyde bir kere daha gördük ki, mevcut küresel ekonomik sistemin ortaya çıkarttığı çelişkiler sürdürülebilir değil.

Durgunluk uzayıp, işsizlik arttıkça devletlerin geniş ölçekli kamu harcamaları, merkez bankası müdahaleleri ve kredilerin kolaylaştırılması gibi bir anlamda Keynesyen önlemlerle ekonomiyi yönlendirme çabaları da artacak. Uzayan krizin kurtarma operasyonları ve kamulaştırmalara dönüşüp dönüşmeyeceğini ise şu an bilemiyoruz. Tüm bunların sonucunda kökten sistem değiştirici bir değişiklik gelmese de, mevcut ekonomik sistemde de devleti daha öne çıkaracak bir ince ayar beklenebilir.

Siyasette Değişim

Son yıllarda ortaya çıkmış birtakım uluslararası siyasi ve ekonomik trendlerin -örneğin siyasette artan popülizm, ekonomik-milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı- bu salgın dolayısıyla büyük değişimlere uğramayacaklarını ancak salgın dolayısıyla güçlenip zayıflayacaklarını varsayabiliriz. Bu tür dönemlerde toplum beğenilerinin hızlı değişimleri bünyesinde barındırdığını da unutmamalıyız.

Özellikle krizin uzaması ve ekonomik olumsuzlukların artması durumunda pek çok ülkede popülist liderlerin sorgulanıp, gelişmelerin hızlı iktidar değişikliklerine neden olması ihtimal dahilindedir. Fakat, buradan yola çıkarak, popülizmden köklü bir dönüş yaşanacağı ya da sorgulananın popülizm olacağını kast etmiyorum; onun kendi dinamikleri var ve bunlar sürdüğü sürece popülist dönemden geçmeye devam edeceğiz. Ancak bu, popülist çağda hızlı lider değişiklikleri olmaz demek de değildir.

Kriz ortamları toplumlar için yeni kahramanlar yaratma dönemidir; kriz sonrası dönemler ise yeni hikayelere ihtiyaç duyar.

Kriz ortamları toplumlar için yeni kahramanlar yaratma dönemidir; kriz sonrası dönemler ise yeni hikayelere ihtiyaç duyar. Bu kapsamda dünya çapında çeşitli ülkelerde yeni hikayeler anlatabilecek yeni liderlerin yükselişine tanıklık edebiliriz. O noktadan sonra sürecin nasıl bir yöne evrileceğini belirleyecek olansa

kriz döneminde yaşananlardan ziyade, kriz sonrası dönemin taleplerine kimlerin, hangi rejimlerin ve ne tür ekonomik, sosyal, siyasal modellerin en iyi şekilde cevap verebileceği olacaktır.

Uluslararası ilişkilerde değişim olasılığı

Uluslararası ilişkiler açısından da krizin ortaya çıkartacağı değil, hızlandıracağı bazı eğilimlerden bahsetmek daha doğru olacaktır. Uluslararası siyasetin ve küresel ekonominin gidişatına ilişkin küreselleşme bağlamında yapılan “yeni dünya düzeni” tartışmalarının bu krizle birlikte daha da canlanacağı kuşkusuz. Yukarıda ifade edildiği üzere, bir süredir dünya siyasetinde yükselen popülizm, otoriterleşme, iktisadi milliyetçilik, yabancı düşmanlığı ve liberal demokrasilerin genel olarak zayıflamasıyla birlikte büyük ölçüde göz ardı edilen “devletin dönüşümü” tartışmalarının yeni bir ivme kazanacağını da söyleyebiliriz. Fakat bütün bu tartışmaların, dünya siyasi ve ekonomik sistemini, ipuçlarını kriz öncesinde dahi gördüğümüz ve hatta sıklıkla tecrübe ettiğimiz eğilimlerden tamamen farklı bir yöne taşınmasından ziyade, halihazırda başlamış olan evrimleşme sürecine katkı yapacağını öngörmemiz daha doğru olacaktır.

Bu çerçevede ilk olarak, kriz öncesinde net bir şekilde başlamış olan Çin-ABD rekabetinin hızlanarak devam edeceği, hatta ekonomik yönü öne çıkan bir soğuk savaş modeline dönüşebileceği öngörülebilir. Burada özellikle salgın döneminde belirginleşen dünya üretim zincirinde ve özellikle de ara mallarda Çin’e bağımlılık, kriz öncesinde başlamış olan ABD’nin belirli ürünlerde Çin-dışı alternatifler oluşturma arzusunu Batı’nın geneline yayılan ortak bir çabaya dönüştürebilir. Bu da uzunca bir süredir ABD ile Avrupa arasında “ortak tehdit/vizyon” eksikliğinden kaynaklanan farklılaşmayı durdurarak, Atlantik’in iki yakasındaki devletleri yeni bir ortak ülkü/arzu etrafında toparlayabilir. Ekonomik çıkarların önde olduğu bu gerilimin, zamanla siyasi ve sosyal boyutlar kazanma ihtimali ile Çin sıkıştıkça askeri boyuta evrilme olasılığı da göz ardı edilmemelidir.

Bununla bağlantılı olarak, ABD merkezli neoliberal küresel ekonomik sistemin çökmekte olduğu ve küresel salgınla mücadelede basiretsiz bir politika izlediği

görülen ABD'nin hegemonya yarışında liderliği Çin'e kaptırmakta olduğu düşüncesini dile getirenler olmakla birlikte, salgının ilk şaşkınlığını atlatan ABD ve bazı Batılı ülkelerin, salgının ve takip eden krizin faturasını Çin'e çıkartma çabasına giriştikleri de gözden kaçmamalıdır. Bu çabaların en kadar başarılı olacağı bir tarafa, Çin'in otoriter yapısıyla salgına karşı gerekli önlemleri almakta geciktiği, salgın bilgisini başlangıçta dünyadan saklayarak yayılmasına katkıda bulunduğu, DSÖ gibi yapılar üzerinde bugüne kadar yeterince dikkate alınmayan etkisi ile salgına karşı oluşabilecek bir erken-küresel işbirliğine zarar verdiği algısı şimdiden yaygın bir kanaate dönüşmeye başladı. Bu tartışmaların salgının kontrol altına alınmasından sonra artacağına kuşku yok.

Mevcut şartlarda fazlasıyla gündeme gelen çevre duyarlılığı, tüketim karşıtlığı, küreselleşmenin adaletsizlikleri, aşırı tüketim kalıpları, yoğun şehirleşmenin sorunları gibi daha "sosyal" sorgulamaların ise bir kere kriz geçtikten sonra hızla dünya gündeminde geri plana düşme olasılığı yüksek. Bunun tek istisnası, bu tür unsurlar üzerinden yürütülecek mücadelenin Çin'e karşı ABD'ye avantaj sağlaması durumunda, 1970'lerden itibaren "insan hakları" söyleminin Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmış olması gibi, çevre duyarlılığı ile yine insan hakları bağlantılı konuların siyasi baskı aracı olarak daha yoğun gündeme getirilme ihtimalidir. Benzer şekilde, salgınla mücadelede büyük başarı göstermesi dolayısıyla sıklıkla gündeme gelen Tayvan'ında önümüzdeki dönemde ABD tarafından daha çok uluslararası platformlara dahil edildiğini görebiliriz. Bu kapsamda, ABD'nin bir süredir varlığını azalttığı Çin'e komşu Güneydoğu Asya ülkelerinde tersine bir trend de yaşanabilir.

Öte yandan, salgının ilk şokunun atlatılmasından sonra herkesin fark ettiği gibi, devletler bu küresel soruna öncelikle ulusal çözüm denemeleriyle yaklaştılar. Her ne kadar bunda salgına özgü bir takım unsurların (Örneğin, aşı ve/veya etkin ilaç tedavisi bulunana kadar covid-19 salgınıyla mücadelenin en etkin yolunun sosyal teması azaltmak/ortadan kaldırmak olması, ki bu da içe kapanma ve ulusal önlemleri önceleyen bir durum) büyük etkisi varsa da, uzun yıllardır bu tür pandemi olasılıklarına hazırlanan ve bunlarla mücadele konusunda tecrübesi/yönlendiriciliği olması gereken DSÖ gibi uluslararası kuruluşların zayıf ve hatta başarısız kalması ile son 10 yılda dünya siyasetine hakim olan ulusalcı/müdahaleci/popülist iktidarların ilk aklına gelen müdahale yönteminin içe

kapanmacı ulusal tedbirler olması önemli rol oynadı.

Fakat kriz ilerledikçe, ne tür bir yönetim tarzına sahip olursanız olun, salgın tüm dünyada durdurulmadıkça ülkelerin kendilerini izole edemeyeceklerinin, salgının ulusal sağlık sistemleri üzerinde ortaya çıkarttığı baskının ise içe kapanmacı yöntemlerle bertaraf edilemeyeceğinin anlaşılması ve salgına en kesin müdahaleye imkan tanıyacak aşı/ilaç üretiminin en hızlı şekilde ancak küresel işbirliği yapılırsa sağlanabileceğinin görülmesi (bazı devletler birbirlerinden bilgi saklama/çalma yolunu denedilerse de bilimin evrenselliği ve internet teknolojisinin getirdiği bilginin küreselleşmesi bu çabaları hızla aştı) ile uluslararası işbirliği arayışları da gündeme gelmeye başladı.

Salgının ilk haftalarında tüm dünyanın hazırlıksız yakalanması sonucu ortaya çıkan sağlık malzemesi kıtlığı da ülkelerin farklı yöntemlerle üretimlerini bu alana yönlendirmeleriyle aşılınca, devletler arası malzeme korsanlığından ziyade, malzeme paylaşımı/ticareti haberleri yaygınlaşmaya başladı.

Her ne kadar insanlık küresel düzeyde herkesi etkileyen modern dönemin bu ilk evrensel felaketine başarılı bir karşılık veremediyse de, bunun nedeninin çok taraflı işbirliği modellerinin anlamsızlığı değil, yeterince ve başarılı bir şekilde çalıştırılmamaları olduğu açıktır.

Her ne kadar insanlık küresel düzeyde herkesi etkileyen modern dönemin bu ilk evrensel felaketine başarılı bir karşılık veremediyse de, bunun nedeninin çok taraflı işbirliği modellerinin anlamsızlığı değil, yeterince ve başarılı bir şekilde çalıştırılmamaları olduğu açıktır. Bu nedenle, kriz sonrasında, uluslararası işbirliği modellerinin başarısız bulunup tamamen göz ardı edilmesinden ziyade başarısızlık nedenlerinin araştırılıp, daha etkin nasıl çalıştırılacaklarına dair arayışların hakim olma ihtimali yüksektir. Zaten şimdiden aralarında Fransa, Almanya, Kanada, Şili, Meksika, Hindistan ve Güney Afrika'nın da bulunduğu 67 ülke, ancak çok taraflı işbirliğinin yaşanan küresel sorunlara cevap bulabileceği anlayışıyla, 2 Nisan'da [Alliance for Multilateralism](#) (Çok Taraflılık için İttifak)'in

kuruluşunu açıkladılar. Şimdilik katılanlar arasında ABD, Rusya ve Çin'in olmadığını söylemek nasıl bir modelin gelişmekte olduğuna dair bir izlenim uyandıracaktır. Bu noktada Türkiye'nin de henüz bu yeni girişimde yer almadığını tespit etmekle yetinelim.

Ne olacak bu AB'nin hali?

Bu çerçevede, ulus-üstü bir yapılanma modeli olan AB'nin krize müdahalede geç kalmış olması, bu tür bir krizle mücadele için uygun bir mekanizmasının olmaması, üyelerin ilk başta ulusal güvenliklerini öne çıkartmış olmaları ve ulusal sınırların kapatılmasıyla birlikte 'tek Avrupa' anlayışının çöküş görüntüleri vermesi gibi unsurlar AB'nin geleceğine önem verenler tarafından dikkatle kaydedildi.

Bu noktada, AB'nin krizden sonraki varlığının, büyük ölçüde ana uğraş alanı olan ekonomi boyutunda üye ülkelerde sağlayacağı dönüşüm ve gelmekte olan ekonomik krizin en az hasarla atlatılmasına katkısı çerçevesinde belirleneceğini belirtmek gerekir. Eğer bu yönde başarılı olursa, AB'nin bundan sonra bu tür salgınlara hazırlıksız yakalanmasına engel olacak ve ortak karşılık geliştirilmesine imkân sağlayacak bir mekanizmanın kurulması büyük sorun olmayacaktır.

Önemli olan, duran ve muhtemelen krize girecek olan AB ekonomilerinin kısa sürede normale döndürülüp döndürülemeyeceğidir. Bu ise, diğer tedbirlerin yanı sıra ABD, IMF, Dünya Bankası, EBRD, G-7 vb. arasında yoğun bir işbirliği gerektirecektir. Kriz öncesinde giderek zayıflamakta olan bu işbirliğinin sağlanıp sağlanamayacağı ise kriz sonrası uluslararası ekonomik-siyasi sistemin alacağı şekil üzerinde de belirleyici olacaktır.

Güvenlik ve savunmada değişim

Dünyanın güvenlik gündemi açısından bakılırsa, aslında uzunca bir süredir

güvenlik örgütleri ile devletlerin ulusal güvenlik belgelerine zaten girmiş olan, fakat hazırlanan planların muhtemelen bugüne kadar doğrudan açık ve kapsamlı bir saldırıyla karşı karşıya kalınmamış olmasının rehabetiyle büyük ölçüde göz ardı edildiği anlaşılan, kimyasal-biyolojik tehditlerin bundan sonraki güvenlik planlamalarında daha üst sıralarda yer alacağını varsayabiliriz. Bugün için koronavirüs bir biyolojik silah değilse de, bu tecrübe güvenlik güçlerine bu tür bir silah kullanılması durumunda neler olabileceğine dair önemli ipuçları sundu.

İlaveten, pek çok ülkede silahlı kuvvetlerin salgınla mücadelede aktif rol almaya başlaması ile silahlı kuvvetlere başvurmayı gerekli kılan olağanüstü hâl ve sokağa çıkma yasağı gibi önlemler özellikle sivil-asker ilişkilerinin sıkıntılı olduğu ülkeler açısından yeni tartışmaları gündeme getirebilir. Öte yandan, orduların mevcut çalışma yöntemlerinin (kışlalarda toplu yaşama, toplu eğitim, toplu yemek veya gemi/denizaltı gibi araçlardaki yaşamın iç içeliği vb. nedeniyle sosyal mesafenin ortadan kalkması), salgının askerler arasında yayılmasını artıran bir unsur olarak öne çıktığı da unutulmamalıdır. Bunun askeri çalışma pratikleri üzerinde yeninden düşünmeyi tetikleyeceğini tahmin edebiliriz.

Toplumsal değişim

Son olarak, tüm dünyada salgınla mücadele için şu ana kadar bulunan en etkin yöntemin vatandaşların kaçınılmaz olarak evlerine kapanmaları olması, bireyler arası iletişimde sanal alemin önemini hiç olmadığı kadar öne çıkarttı. Zaten son 20 yılda hızlanarak gelişen “sanallaşma” trendi, bu salgın nedeniyle sosyalleşmeden eğitime, esnek çalışmadan ev-ofislerde çalışmaya, medya faaliyetlerinden kitap basımına, sanatsal etkinliklerden siyasi protesto eylemlerine kadar her tür teması sanal düzleme taşıdı.

Bütün bu gelişmelerin ortaya çıkarttığı “özgürleştirici” havaya karşılık devletlerin de siber kontrol araçlarını daha yoğun kullanmaya başladıklarını, vatandaşlarını konuşan dronelar, belirli sınırlar dışına çıkınca uyarı veren uygulamalar, mobil telefon takip sistemleri ve daha pek çok “özgürlük kısıtlayıcı” yöntemle takip ettiklerini ve genel olarak daha sıkı kontrol altına almaya çalıştıklarını görüyoruz.

Bugünün kriz/salgın ortamında büyük oranda kabul gören bu modellerin kriz sonrasında tamamen kullanım dışına çıkarılacağını ya da farklı çalışma yöntemleriyle edinilmiş tecrübelerin hiç olmamış gibi unutulacaklarını düşünmek akılcı olmayacaktır.

Kısaca...

Kuşkusuz tüm bunlar salgının ortaya çıkarttığı gelişmeler değil, ama hemen tamamı salgın nedeniyle kısa sürede yaygın ve etkin boyutlar kazandı. Bu nedenle, salgın sonrasında endüstriyel çalışma yöntemlerinden eğitim modellerine, kolektif eylem şekillerinden iç güvenlik sağlama araçlarına kadar son 20 yıldır zaten gelmekte olan geniş kapsamlı toplumsal değişimlerin hızlanacağını öngörebiliriz. Bu da bizi uzun vadede farklı bir küresel siyasi ve ekonomik sisteme taşıyabilir.

O noktada belki gerçekten hiçbir şey eskisi gibi olmayabilir, ama tarih de bize bazı şeylerin hiç değişmediğini söylüyor. Bekleyip göreceğiz.

Prof. Dr. Mustafa Aydın, Uluslararası İlişkiler Konseyi Yönetim Kurulu Başkanı ve Kadir Has Üniversitesi Öğretim üyesidir. Halen Euro-Mediterranean University (Slovenya) Senato Üyeliği ve World Council for Middle Eastern Studies Yönetim Kurulu üyeliği görevlerini sürdüren Prof. Aydın, European Academy of Sciences and Art, European Leadership Network, Global Relations Forum, Turkish Atlantic Council, International Political Science Association ve International Studies Association üyesidir. Bugüne kadar yurt içi ve dışında çok sayıda üniversite ve araştırma merkezinde çalışmalar yürütmüş olan Aydın'ın Türk dış ve güvenlik politikaları, uluslararası güvenlik, uluslararası ilişkiler teorileri ile Karadeniz, Kafkaslar ve Orta Asya bölgeleri jeopolitik ve güvenliği üzerine yayınlanmış çok sayıda çalışması bulunmaktadır.